

הערות למאמרה של ענת מטר על האוניברסיטה

[ההערות המובאות כאן מתייחסות למאמרה של ענת מטר "אוניברסיטה" אשר התפרסם בגיליון 3 של [מפתח – כתב עת לקסיקלי](#) למחשבה פוליטית, אוניברסיטת תל-אביב, 2011]

מאמרה של ענת מטר עוסק במשבר האוניברסיטה בימינו, משבר ששורשו באופן שבו ניסתה האוניברסיטה המודרנית (של תחילת המאה התשע עשרה ואילך) להתמודד עם הסתירות המהותיות לאתוס שלה – אשר מחויב לאמת אך מודע לאי-האפשרות להשיגה בשום רגע נתון – ולמיקום החברתי שלה כמשרתת את הסדר הקיים ומבקרת אותו.

המאמר סוקר את הניסיון הליברלי הגדול להתמודד עם הסתירות האלו, החל מאימוץ החלוקה בין "מדע טהור" לבין "מדע והכשרה יישומית" (ראו מאמרו של קאנט על "ריב הפקולטות"), דרך הרתיעה משיפוט ערכי והצטמצמות להסבר והבהרה (ראו הרצאתו של ובר על "המדע כיעוד"), ועד להתמקדות הבלעדית בתקינות פרוצדוראלית תוך הגליה בפועל של האמת המהותית (בימינו).

ראוי לפתוח בשתי הסתירות שהוזכרו לעיל. הראשונה נוגעת להכרה שהאמת הנצחית, אשר באופן מסורתי משמשת כמטרה המוצהרת של האוניברסיטה, אינה ניתנת להשגה. בעידן המודרני (בניגוד לעת העתיקה וימי הביניים), המרצים והחוקרים באוניברסיטה אינם יכולים להאמין שהם מחזיקים באמת נצחית או חותרים להשגתה. הם נאלצים להסתפק באחזקה ופיתוח של ידע זמני אשר משתנה תמידית, והקשר בין ידע זה לבין מה שנכון, טוב או יפה מעורער לחלוטין. מצב זה מערער מאוד את האידיאל של מחויבות לחתירה אל האמת ובפרט לביקורת של הקיים: האידיאל הזה הופך לנחלתם של יחידי סגולה (כמו ובר, שמבכה את המצב אך לא מציע מוצא) בעוד שרוב האקדמאים הופכים לאפורטוניסטים.

המחויבות האידיאלית הכרחית כמחסום בפני שיתוף פעולה עם השלטון, משום שהשלטון מפעיל לחצים גדולים לקואופטיציה. לחצי השלטון מובנים לגמרי, כיום יותר מאשר בעבר, בשל התפקיד המרכזי של האוניברסיטה בחברה הנוכחית: האוניברסיטה היא המוסד החברתי המופקד על שכלול ושיכלול "הדי.אן.אי. התרבותי" שהוא הבסיס לחברה בת ימינו. למרות שהאינטרס ארוך הטווח של האנושות הוא בביקורת של הסדר הקיים לצורך שיפורו, הרי שהשלטון הנוכחי חפץ "בשקט תעשייתי" (ז"א שימור הקיים), והוא פועל בתקיפות להשגת מבוקשו.

נחזור למאמר עצמו, שם מוצגת הפשרה שהגה קאנט ("ריב הפקולטות", 1794): **הפקולטות התחתונות** ("מדעי הטבע, מתמטיקה, היסטוריה, מדעי הרוח והמטאפיזיקה של הטבע והמידות") ישאו במחויבות לאמת וייהנו מחופש אקדמי (שנוגע בעיקר לביקורת על הנחות היסוד של הפקולטות העליונות), בעוד **הפקולטות העליונות** ("תיאולוגיה, משפט ורפואה") ישרתו את השלטון. כמובן שחלוקה זו בין דיסיפלינות אשר קשורות לשלטון ומשרתות אותו לבין אלו הפתורות משירות זה לא עמדה במבחן הזמן, אבל הטענה המהותית יותר היא שהחלוקה הזאת שגויה מושגית והפשרה שנרקחה מתוכה היא הרת אסון.

החלוקה הנ"ל קשורה לאבחנה בין תוכן קביעתי (ז"א קביעת האמת) לתוכן ביצועי (הכרוך בכוח ביצועי). אבחנה זאת התגלגלה בהמשך לאבחנה בין תוכן הטענה לבין ההקשר בו היא מופיעה, ולאבחנה בין הבנה (ושיפוט עובדתי) לבין שיפוט (שיפוט ערכי). המאמר טוען שכל החלוקות הללו חסרות שחר, הן מבחינה מושגית והן מבחינה מציאותית. אפילו בדיסיפלינה "מתמטית טהורה" מהסוג שאני עוסק בה, כל שיעור וכל מחקר כרוך במספר עצום של בחירות ערכיות (ז"א בחירות המוכרעות על ידי השקפות סובייקטיביות על מה מעניין וראוי להצגה או לחקירה). קל וחומר שבחירות ערכיות הן לחם חוקן של דיסיפלינות העוסקות באדם ובחברה. גם הדוגמאות הקלאסיות לשאלות חפות משיפוט (כגון "באיזה שנה נולד קיסר" ו"כמה אמות יש בפרסה") אינן חפות מן השאלה מדוע הן נשאלות.

אם נחזור לחופש המחקר וההוראה שהושגו במסגרת הפשרה ההיסטורית הנ"ל נמצא שבפקולטות למדעי הרוח והחברה חופש זה איבד את ערכו והתגלגל לחופש הממוקד בבירור תוכן הטענות, תוך התעלמות מן ההקשר הממשי שלהן, ולחקירת הקשר הסיבתי בין טענות שונות (ז"א חקירת ההתאמה

של אמצעים למטרות). בירורים וחקירות אלו הובילו להתמקדות בפרוצדורות פורמאליות, תוך הזנחת התוכן הממשי. למהלך כזה יש בבירור אפקט של אישור הסדר הקיים.

בפקולטות למתמטיקה, מדעי הטבע ומדעי החיים, מאוים החופש האקדמי על ידי התביעות השלטוניות ליישומים טכנולוגים, וזאת בניגוד להשערה של קאנט שלשלטון לא יהיה עניין בפקולטות אלו. תביעות לשירות לאומי נאמן מופנות גם למחלקות שונות במדעי הרוח אשר קאנט חווה כחסיונות מתביעות שלטוניות כלשהן.

עד כאן התיאור של המצב הקיים שנראה כחסר תקווה. אלא שהתקווה קיימת: ראשית, יש להשתחרר מן האבחנה המושגית השגויה שבין קביעת אמת לבין כוח ביצוע (או פעולה). מכאן מובילה הדרך להשתחררות מן התביעה להימנע משיפוט ערכי ולהסתפק בניתוח צורני של טענות. יש להמיר את התביעה לחוסר מעורבות אישית בהזדהות ומחויבות אישית עם החומר הלימודי והמחקרי. יש להכריז על אי-שקילות של טיעונים תקפים פורמאלית ולקבוע את ערכם על פי תוכנם הממשי יש לסרב לתביעות השלטון לנאמנות ולקיים מאבק פרוגרסיבי כנגד הכוח. יש להתנגד ולא רק לבקר.

אכן, יש להשתחרר מן הרעיון שיש צורך בפשרה עם השלטון. השלטון זקוק לאוניברסיטה כמוסד המשכפל ומשכלול את "הדי.אן.אי התרבותי" ואין לו ברירה אלא להניח לה להתנהל על פי בחירת חבריה, אשר לא ניתנים להחלפה בטווח הזמן הרלוונטי לשלטון. (כמובן שהשלטון יכול לנסות להפעיל לחץ מסיבי על חברי האוניברסיטה, אבל אי לו אופציה ממשית להחליפם: מכאן שהחופש האקדמי נגזר למעשה מגבולות הכוח של השלטון ולא מרצונו הטוב).

יש גם להשתחרר מן הרעיון שאמת נצחית היא תנאי למשמעות ולמחויבות להתקדמות. יש משמעות לשאלה מה נכון וטוב ברגע נתון גם כאשר אין ידיעה מושלמת של הנכון וטוב הנצחי. יש טעם במחויבות לכיוון מחשבה ו/או פעולה מסוים גם כאשר אין ודאות לגבי הצלחתו.

כפי שאמר ובר ("המדע כיעוד", 1918), ובזה הוא צדק, עלינו לקבל על עצמנו את האחריות לחיות במצב החסר ודאות ומלא בעובדות בלתי נוחות. הסירוב לכך הוא ילדותי ופחדני.

[עודד גולדרייך, יולי 2011]

בשולי הדברים. למותר לציין שהערותיי רק נוגעות בפני השטח של מאמרה של ענת מטר, אשר רווי בתובנות פילוסופיות, היסטוריות וסוציולוגיות. את המאמר המקורי ניתן להשיג בקישורית <http://mafteakh.tau.ac.il/2010-03/01-3/>